

Summary: After a theoretical review of the studies of dreams in anthropologically oriented research, the author especially considers folkloristic studies of the dreams symbolism, as well as the dream stories as a genre. The second part of the paper is dedicated to the analysis of field narratives – the stories of prophetic dreams. The focus is on the problems of the interpretation logic, the way of fitting into the autobiographical experience, and the relationship between the individual conceptions of dreams symbolism and the traditional matrices.

Keywords: dream stories; dreams in folklore; prophetic dreams; dreaming culture

Smiljana Đorđević Belić
Institute for Literature and Art
2 Kralja Milana St.
11000 Belgrade, SERBIA
smiljana78@yahoo.com

Прогноза за времето: от епичния „край на света“ до апокалипсиса днес

Лидия Делич

На Йован Люцанович, който измисли тази тема,
и който леко преодоля всяко мое залитане в началото

Резюме: В изследването се прави обзор от фолклорното разбиране за метеорологичните явления и митично-фолклорната концептуализация на катаклизмите до съвременните новинарски/интернет статии на подобна тематика. Оказва се, че съвременната култура наследява част от репозиториума за реториката и въображението на традиционните култури, когато става дума за метеорологични явления и ги използва в нов контекст във вече разпознатия глобален „дискурс на страха/заплахата“ (Ф. Фуреди, Д. Алтхайд, П. Кеп), но и че в същото време тази риторическа разпознаваемост е съблазнителна, доколкото всички параметри са допълнение на факта, че в глобален план се случва нещо драматично, и че не сме просто свидетели на още едно величествено възкресение на историята и нейната (зло)употреба.

Ключови думи: прогноза за времето; апокалипсис; екокритика; антропоцен; дъжд

Обстоятелството, че човек няма „вътрешен орган за възприемане на времето“ (Ман 2006: 539), както има, да речем, зрение или сетива за допир и възприемане на пространството, е в основата на метафорите, в които времето се представя и възприема чрез пространствени категории¹. Върху тези концептуални основи бъдещето се представя като „дясна и движеща се част от оста на времето“ (Перић 2020: 313), която за разлика от „лявата“ част крие неизвестни и тайни. Човешките усилия да се разберат тези тайни и да се предскажат събитията преди те да „се случат във времето“ съществуват от началото на цивилизациите до днес в различна степен, с различна цел и съществено различни техники за „гледане напред“. Във фолклорния

¹ В очертаните днес теоретични граници на класическата студия „*Methaphors We Live By*“ на Джордж Лейкъф и Марк Джонсън (Lakoff, Johnson 1980) и малко по-късните произведения „*The Literary Mind*“ и „*The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*“ на Марк Търнър и Жил Фокони (Turner 1997; Turner, Fauconnier 2002), метафората не се разглежда като поетичен троп, а като фундаментален принцип на мислене. Сръбската фразеология потвърждава този универсален принцип: „високи и ниски тонови“ [високи и ниски тонове], „дубок глас“ [дълбок глас], „дуго ишчекивање“ [дълго изчакване], „кратка пауза“, „виша класа“ [висше общество], „дебела зарада“ [тлъста печалба], „испод части“ [под достойнството], „танка свирка“ [изтънял джоб], „заобићи истину“ [заобикаляне на истината], „бити ван себе“ [да си извън себе си] и т.н.

текст те са насочени преди всичко към определени събития – към съдбата на отделни индивиди или градове – и са разпределени жанрово. Основни тактики за предсказване на бъдещето са любовните гадания в лириката: „Ако ти никне жут невен,/ Увени, душо, за мноме;/ Ако ти никне босиляк,/ Дођи ми боса по ноћи“ [Ако ти поникне жълт невен,/ Вехни, душо, за мене,/ Ако ти поникне босилек,/ Ела ми боса през нощта] (Вук I, 644)² и пророческите книги („светите книги“), пророческите сънища, хидромантията³ и поведението на животните в епиката (Перић 2020: 313), макар че знанията от „дясната“ страна на настоящето могат да дойдат и от отвъдни същества:

Ал' му б'јела одговара вила:
„Побратиме, Краљевићу Марко!
Тебе нитко Шарца отет' не ће,
Нит' ти можеш умријети, Марко,
Од јунака ни од оштре сабље,
Од топуза ни од бојна копља,
Ти с' не бојиш на земљи јунака;
Већ ћеш, болан, умријети, Марко,
Ја од Бога од старог крвника”.

(Вук II: 74)

[Ала му отговара бяла вила:
„Побратиме, Кралю Марко!
Никой няма да ти земе Шарколия,
Нито ти можеш да умреш, Марко,
Ни от јунак, ни от остра сабя,
Ни от топуз, ни от бойно копие,
Ти не се боиш от јунаците на земята;
Но ти ще умреш болен, Марко,
Или от Бог, от стар крвник“].

И накрая, информация за предстоящите събития се търси в сънищата, тъй като в тях е възможен контакт с мъртвите и тялото е спокойно по време на сън, а умът, който отсъства от събитията в реалния свят, се възприема като граничен вид съществуване, заедно с това и като период на възможно проникване в трансцендентното и всезнаещото. Понятието „народен съновник“, което може да се разглежда и като особен фолклорен жанр, се дефинира като „стабилен комплекс от семантични връзки, които са запазени и утвърдени в колективното знание“ и има „ясна структура (X→Y) и прагматика – предвиждане на бъдещето“ (Толстой 1993; Небжеговска 1994; през Ђорђевић Белић 2021).

На другия полюс на интереса на традиционните общности към бъдещето са метеорологичните явления, които са от основно значение за животновъдството и селскостопанските култури, тъй като от тях зависят растежът и оцеляването на посевите и пасищата, а заедно с това и оцеляването

на добитъка и човешките общности. Елементарни бедствия като градушка и порои са отразени относително слабо в устното творчество, вероятно защото са се случвали локално и от време на време⁴. Дъждът обаче е бил особено важен, защото реално е определял годините като „сити“ или „гладни“. Неговото значение е различно жанрово кодирано, но без изключение е на върха на аксиологичната скала. В гатанките значението на дъжда е изразено чрез характерния пренос на мотиви и понятия: „Паде бисер у село, село бисер покупи“ [Бисер падна в село, селото бисер събира] (Новаковић: 88); в лириката е под формата на пряко или косвено призоваване: „Пиперана Бога моли,/ Да удари росна ћиша,/ Да ороси наше поље“ [Пиперана се моли на Бога, да удари росния дъжд,/ да ороси нашата нива] (АнЛ: 129) и като метафора за плодородие (кошута с дъжд в рогата, јунак с дъжд в очите) (Вукмановић 2020: 200–211); в новелата/приказката е показано чрез фигурата на царя, чийто статут не се поставя под въпрос в йерархичната система на жанра: „Царева брада ваља колико три кише љетне!“ [Брадата на царя струва колкото три пъти летен дъжд!] (ВукПр: 25). И накрая, за значението на дъжда в епоса говори големият разказ за края на света, където неговата дългогодишна липса е основно средство за наказание за греховете на затъналото човечество:

Бог им даде од небеса кључе,
Затворише седмера небеса,
Ударише печат на облаке,
Те не паде дажда из облака,
Плаха дажда, нити роса тиха,
Нит' обасја сјајна мјесечина:
И не роди вино ни шеница,
Ни за цркву часна летурђија,
Пуно време за три годинице;
Црна земља испуца од суше,
У њу живи пропадоше људи.

(Вук II: 1)

[Бог им⁵ даде кључ от небесата,
Той затвори седемте небеса,
Удари печат върху облаците,
Та не падна дъжд от облаците,
Ни плах дъждец, ни роса тиха,
Нито освети ярката месечина:
И не се роди ни вино, ни пшеница,
Дори за светата литургия на църквата,
Пълни три години време;
Черната земя се напука от суша,
В нея живи пропаднах хората].

Негативният потенциал на дъжда (порои, прекомерно напояване на посевите, намокряне на окосената трева и др.) е активиран с по-малка чес-

² Разнородни са вярванията във връзка с „предсказването на бъдещето“ с помощта на растения: на Гергьовден в глуха доба девойките посвећават стръкове оман на различни момци, на този стрък, на който до сутринта падне най-много роса – той ще е бъдещият младоженец; на Илинден девойките засяват няколко зърна пшеница, ако до Петровден кълновете са се свили в пръстен – ще се оженят тази година; срещу Гергьовден девойките късат стрък девесил и го засаждат в земята, на която страна се наклони – оттам ще дойдат сватове и др. (Чајкановић 1994: 157, 172, 183).

³ Гадаене чрез гледане във вода [Бел. прев.].

⁴ „Ој Цетињо, тиха водо ладна!/ Тихо теци, села не заноси“ [Ој, Цетине, тиха водо хладна!/ Тихо теци и не отнасяј селата] (Вук I: 373). В епическия кључ градушката не е опасна за плодородието, а за героичното начинание: „Дуну олуј испод сунца јарка,/ Више њи се сунце помрачило,/ А под њима земља затресла се –/ Љуто бије туча из облака/ По пољани сву цареву војску“ [Духна буря под яркото слънце,/ Слънцето се помрачи още по-вече,/ А под тях земята се разтнесе –/ Љуто бие градушка от облаците / По полята цялата царева войска] (САНУ III: 25).

⁵ На светиите – бел. Л. Д.

тота, но като съществено важен, и има своите лирични топоси и обредни корелации – в песни и ритуали за спиране на дъжда: „Громовиниче, затвор неба! / Да не падне мутна дажда, / Да нам жито не угине!“ [Гръмовержецо, затвори небето! / Да не падне мътен дъжд, / да загине нашето жито!] (Кућаш V: 395; Вукмановић 2020: 213)⁶, а в епоса е използван като възможна пречка за сватбено тържество и опасност за младоженеца: „Отоле се свати повратили. / У путу им лоша срећа била, / Тер је свате киша поквасила, / А живе ми воде устадоше. / Кад сватови Тиси води били, / Ал’ је пуста Тиса устанула, / Ударила вода у брегове, / Вода носи борје и јаворје“ [Оттам се върнаха сватове. / Че на пътя им бил лош късмет, / Че дъждът намокри сватовите, / А живата вода се надигна. / Като бяха сватовите при водите на Тиса, / Но пустата Тиса се надигна, / Водата удари в бреговете, / Водата носи борове и явори] (Вук VII: 12).

Заради значението, което са имали дъждовете и лошото време за оце ляването на общностите на животновъдите и земеделците⁷, предсказването на метеорологичните явления – в краткосрочен и дългосрочен план, придобива съществено значение. На практика няма по-важен сегмент от традиционния модел на света, който да не е включен в този процес на „прогнозиране“. Метеорологичните явления, които са широко преплетени с фолклорните вярвания и наситения човешки опит, се предсещат от животните, растенията, хората и неодушевления свят, особено от небесните тела. Вярва се например: ако мечката излезе от бърлогата си на Сретение и види сянката си, още 40 дни ще е студено (Сърбия, България, Полша) (Гура 2005: 125); когато кучетата се търкалят в снега, ще бъде люта зима; когато малко дете носи на главата си паница или кокошките си лягат рано, годината ще е сита; когато привечер се чува совата, времето ще бъде хубаво, докато ако вечер кука кукувица – ще се развали; ако духа вятър на Кръстовден, ще духа цяла зима и т.н. (Марковић 1899: 210–212).

Метеорологичните условия – дъжд, сняг, гръмотевици, както и видът на небето и небесните тела далеч са надхвърлили прагматичната функция, включвайки се в сложни символични структури на фолклорната култура. Засвидетелствани са етнографски богати вярвания, че грехът на индивида може да предизвика метеорологични бедствия⁸, които във фолклорните

разкази са проектирани върху връзката на биологичния или социалния инцест с природните катаклизми:

„Св’јетла круно, царе поочиме,
Како ћу ти бити до кољена
И царица, све Турске госпоја?
Ја у теби оца почитујем,
Не мож’ ћерка оцу бити љуба,
Ваља с’ бојат’ Бога великога
И његова Мухамеда свеца –
Више нас ће небо помрачити,
А под нама земља провалити!“
(САНУ II: 17)

[Светла короно, царю побашиме,
Как ще бъда до твоите колене
И царица на всички турски дами?
Аз почитам бащата в тебе,
Не може щерка да е любима на баща си,
Трябва да имаш страх от Бога
И неговия светец Мохамед –
Небето над нас ще се помрачи
и земята под нас ще се продъни!].

„Сједи доље, моја мила кумо!
Да с’ грлимо и да с’ милујемо.“
Вели њему Бугарка ђевојка:
„Болен куме, дужде од Млетака!
Под нам’ ће се земља провалити,
А више нас небо проломити,
Како ће се кума миловати?“
(Вук II: 56)

[„Сядай долу, мила моя кумо!
Да се прегръщаме и да се милваме“.
Говори му българка девойка:
„Болен куме, дож от Венеция!
Под нас земята ще се продъни,
Над нас небето ще се изсипе,
Как така ще милваш кумата?“].

От същата концептуална рамка произлиза и мотивът за кървавия дъжд, който сигнализира и възпрепятства инцеста в незнание (венчаване на брат и сестра, които са разделени като деца)⁹, а в символичния код на сънищата този мотив предвещава смъртта на юнака:

Што је сјајна прекрстила муња
И крвава киша ударила,
Те је наше дворе покропила,
Наше дворе и књажеве дворе,
Наше ћемо дворе оцрнити,
Наше дворе и наше прозоре.
(Вук IX: 22)

[Ярка светкавица направи кръст,
И удари кървав дъжд,
Че нашите двори наръси,
Нашите двори и княжевски двори,
Нашите двори ще очерним,
Нашите двори и нашите прозорци].

Освен вече споменатото погубване на човешкия род, във фолклорната въображаема версия крайт на света представлява и крайт на царството, което в бравурната интерпретация на Филип Вишнич разкрива и предвижда

⁶ Училищната система е фаворизирала някои от песните от този тип: „Ој, Мораво, моје село равно, / Кад си равно што си водоплавно (...) Киша паде, те Морава дође, / И потоци Јованове дворе“ [Ој, Мораво, мое равно село, / Като си равно, защо си заливно (...)] Падна дъжд и Морава дойде, / И потоци Иванови двори].

⁷ И не само тях, вж. например пословицата: „Ласно је на добром времену корманити“ [Лесно се кара при хубаво време] (ВукПос: 2815).

⁸ Например: „Когато вали много дъжд (...) вярват, че някоя жена е удавила извънбрачното си дете и го е хвърлила в реката, а дъждът ще вали дотогава, докато реката не се разлее по бреговете, така че да изхвърли детето на сушата“ (Марковић 1899: 211).

⁹ „Кад је Марко на крај горе био, / Он скидива гиздаву дивојку, / Па је баци на зелену траву, / Да ће њојзи обљубити лицице. / Бише ведро, па се наоблачи. / Из облака капља крвце пада, / На лицице је Марка ударила“ [Когато Марко беше на край планината, / Той повала гиздава девойка, / И я хвърля на зелената трева, / Да ѝ целува личицето. / Беше ведро, пак се заоблачи. / От облака падна капка кръв, / Удари Марко по лицето] – „Крали Марко намира сестра си“ (MX II: 34).

„небесни явления“: нетипично поведение на слънцето и луната, „кървави байраци“ на небето, гръмотевици и земетресение¹⁰. Въпреки че мотивите от стиховете на Вишнич биха могли да са ехо от реални атмосферни явления от годините преди Въстанието (появяване на голям и блестящ ореол около Месеца поради вдигането на прах от изригването на вулкана Лаки, 1783 г.; поява на червена полярна светлина във вид на знаме, забелязана през 1779 г.; прескачане, „играене“ на Слънцето заради различната плътност на въздушните слоеве, гръм на 14 януари в навечерието на Свети Сава, 1801 г., Радошевић 1938), те фигурират преди всичко в контекста на календарната и митично-цикличната есхатология, която този талантлив поет установява на няколко нива. Чрез тях се очертава годишният цикъл: пролет (месеца се „скрива“ всеки ден от Свети Трифон до Свети Георги); лято; есен (От Гергьовден до Димитровден по небето „вървят“ кървави байраци); зима (гръм затрещава на Свети Сава); пролет (на Свети Трифон слънцето се „скрива“ три пъти и три пъти „играе на изток“)¹¹ и те насочват към аналогични явления в течение на пет века: „Кад су 'наке бивале прилике/ Виш' Србије по небу ведроме,/ Ев' од онда пет стотин' година,/ Тад је Српско погинуло царство,/ Ми смо онда царство задобили“ [Когато имаше такъв случай/ Над Србија по ведрото небе,/ Ето от тогава петстотин години./ Тогава загина Србското царство./ Ние тогава получихме царство] (Вук IV: 24).

Съвременното общество е наследило от традиционните общности обесията по въпросите за времето и – по особен начин – разказите за края на света. Освен архетипния страх от атмосферни явления, който е възпътен в езика¹², причина за това със сигурност би трябвало да бъдат практическите

¹⁰ „Од Трипуна до светога Ђурђа / Сваку ноћу мјесец се ваташе (...) Од Ђурђево до Дмитрова дан / Све барјаци крвави идош / Виш' Србије по небу ведроме (...) Гром загрми на светога Саву/ Усред зиме, кад му време није,/ Сину муња на часне вериге,/ Потресе се земља од истока (...) Увати се сунце у прољеће,/ У прољеће на светог Трипуна,/ Један данак три пута се вата,/ А три пута игра на истоку“ [От Трифона до Свети Георги/ всяка нош месеца се скриваше (...) От Гергьовден до Димитровден/ Всички кървави знамена отидоха/ Над Србија по ведрото небе (...) Гръм затреща на Свети Сава/ Посред зима, кога му не е време,/ Светна мълния на честните вериги,/ Разтърси се земята от изток“ (...) Скри се слънцето през пролетта,/ през пролетта на Свети Трифон,/ Един ден три пъти се скрива,/ А три пъти играе на изток] (Вук IV: 24).

¹¹ Съдейки по всичко, картините се основават на Евангелие от Матей (Пешикан Љуштановић 2007: 138).

¹² „В србските народни приказки страхът (...) най-често се свързва с метеорологичните явления (гръмотевица, светкавица, бучене на вятъра). Тази представа, съдейки по всичко, е архетипна и появата на такива примери в србския народен изказ всъщност е потвърждение на универсалната концептуализация на емоциите на страха (...). От страх от лошо време се появява идеята за бога гръмовержец, а оттук произтича и религиозният страх. Тази изконна картина съществува и днес – лошо време, буря, вой и бучене на вятъра, гръмотевици, просветване на мълнии, отваряне на прозореца под порива на вятъра – сцени, които обилно се използват в жанра на ужасите“ (Bašić 2019: 233).

аспекти на предсказването на метеорологичните явления в условията на градския живот. Те се различават значително от онези, които мотивират интереса на традиционните общества към дъжд, сняг и наводнения – те по принцип не са екзистенциално важни (не са свързани с глад, лоша реколта или оцеляване), но улесняват функционирането в градската, а и в селската среда: дават възможност за планиране на деня за косене или жътва (да не се намокри сеното и др.), планиране на облеклото за работа и училище, което е всекидневен действие, планиране на излетите, багажа за пътуванията и др.

Интересът към атмосферните явления на новите медии е формирал култов сегмент на радио- и телевизионните емисии – прогнозата за времето, която е станала неразделна част от тях. Тази заинтересованост от прогнозата за времето едновременно се е будила и поддържала в своеобразен „омагьосан кръг“, превръщайки се в част от глобалната стратегия за манипулация в ерата на най-новите технологии. Постоянният достъп до интернет на потребителите и потребителите на андроид предоставя възможност за обзипване с информация за времето: на мобилните телефони например данните за температурата и облачността са сред основните на екрана, а предупрежденията за „червен“, „оранжев“ и „жълт“ код за метеорологични явления, с които се съобщава за лошо време или високи температури, се появяват на всеки час¹³. Читателите постоянно се насочват към следене на прогнозата и чрез реториката на сплашването, характерна за глобалната „култура на страха“ (Furedi 2005; Furedi 2007; Altheide 2002; Glassner 2018), се предупреждават за опасностите, които носи времето. Драматично предупреждение, на което отговарят и главни букви¹⁴ („драматично предупреждение рхмз“¹⁵: Идват силни дъждове с гръмотевици, в сила е код за лошо време. За уикенда изненадващ обрат“), за времето се обявява: „с променлива облачност и малко по-свежо, в северните и централните части предимно сухо. На юг и югозапад на места с дъждове или краткотрайни валежи с гръмотевици“, съпътствани от „слаб до умерен вятър от запад и северозапад“ и „Най-високата дневна температура (...) от 27 до 30 градуса“¹⁶. За по-голямото количество валежи се съобщава със заглавие, което се асоциира с библейското погубване на човечеството: „Подгответе се за потоп“¹⁷. Със сензационното заглавие „Хора, дали това е нормално? След-

¹³ В същото време, в немалък процент от случаите те не съответстват на заявеното.

¹⁴ В оригиналните версии на статиите всичко, което сме отбелязали в заглавията с курсив, е публикувано с главни букви.

¹⁵ РХМЗ – Държавен институт за хидрометеорология в Србија [Бел. прев.].

¹⁶ <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3519537/dramaticno-upozorenje-rhmz-stizu-nam-jaki-pljuskovi-i-grmljavina-a-za-vikend-sok-preokret> (16.09.2021).

¹⁷ <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/spremite-se-za-potop-novo-upozorenje-rhmz-veceras-ovi-delovi-srbije-na-udaru-velike/r13beb6> (5.08.2021).

вашите дни *оранжес* код за опасно време, погледнете очакваните температури!“ се предупреждава за температури до 35 градуса в края на юли („Следващите дни около 35 градуса. До 5-ти август над 30 градуса“).

„Опасно време. Предвиждат се *опасни метеорологични явления* с такъв интензитет, че могат да предизвикат материални щети и да бъдат *опасни за хора и животни*. Трябва да бъдете много внимателни, наясно с *рисковете* и редовно да се информирате за детайлите на очакваните метеорологични условия. Следвайте съветите, които дават компетентните държавни органи“¹⁸.

По такъв начин и този, на пръв поглед идеологически неутрален сегмент на обществената информация, се включва в „дискурса на страха“, с който се характеризират медиите в глобален мащаб, и чрез който ефективно се създава застрашителна атмосфера. Анализите показват по-честата употреба на думата „страх“ във вестникарските статии, отколкото преди, особено в заглавия, където е повече от удвоена (Altheide, Michalowski 1999: 484, 488)¹⁹. Тя преди всичко се свързва с текстове, които тематизират криминалността, епидемиите, тероризма, все по-често детската (не)сигурност в заобикалящата ни среда, но интензивно се включва и в развлекателно съдържание, като по този начин става средство за социален контрол²⁰. Анализите на текстовете от прогнозата за времето, в които, както свидетелстват нашите примери, с голяма честота фигурират лексеми като *опасно, рисково, аларма, предупреждение* и др., показват, че този сегмент от обществената информация интензивно се включва в системата за латентно сплашване и манипулация.

Друг тип драматични заглавия се срещат в новините за бедствия, които глобално опустошават планетата – пожари, земетресения, наводнения, торнадо и др. В традицията, съществено белязана от библейските разкази, където „страхът и Страшният съд“ са съпътствани от картини на бурята (Bašić 2019: 235)²¹, тези заглавия, както се очаква, припокриват реалната

¹⁸ https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3505135/ljudi-da-li-je-ovo-normalno-narednih-dana-narandzasti-meteo-alarm-pogledajte-ocekivane-temperature-oglasio-se-rhmz?utm_source=kurir&utm_medium=mostread_carousel&utm_campaign=adria_internal (16.09.2021).

¹⁹ Изследването е направено чрез дигиталната база данни с възможност за търсене на списанието „The Arizona Republic“ със сравнителни прегледи на „New York Times“, „Los Angeles Times“ и още няколко известни американски списания в периода от 1987 до 1996 г.

²⁰ „(...) Страхът се използва за създаването на занимателни новини, което същевременно е в полза на формалните агенти, осъществяващи социален контрол, и внушава недоверие сред аудиторията. (...) Преобладаването на страха в социалния дискурс може да допринесе за нагласи и реактивни социални политики, които утвърждават контрол и наблюдение от страна на държавата“ (Altheide, Michalowski 1999: 476).

²¹ „В „Откровението на Йоан“ апокалипсисът се предизвестява от поява на божество в облак: „Ето идва с облаците и всяко око го видя“ (Откровение 1: 7), както и светкавици и гръмове: „И от престола излязоха светкавици и гръмове и гласове“ (Откровение 4: 5).

ситуация с общата тенденция към риторични крайности, имат склонност към използване на апокалиптичния регистър и топосите на християнския пъкъл:

„Незапомнено бедствие вилнее в Гърция: На Халкидики сутринта е като след АПОКАЛИПСИСА, силна градушка предизвика хаос в цялата страна“²².

„ВРЕМЕТО КАТО АРМАГЕДОН В ЗАГРЕБ. Буреносно време в столицата на Хърватия, части от града са останали без ток“²³.

„‘АЕРОПОКАЛИПСИС’ Огън изпепелява всичко пред себе си в Сибир: Най-студеният регион на света гори и е заплашен от НАЙ-ГОЛЯМОТО ЗАМЪРСЯВАНЕ НА ВЪЗДУХА в историята“²⁴.

„‘Луцифер’ ни носи ПОРЕДИЦА ОТ ПЕТ АДСКИ ДНИ! Ето кога точно идва АФРИКАНСКАТА ЖЕГА, какъв уикенд предстои и какво ни очаква през септември (изключително топлото лято е в разгара си и тепърва ще покаже екстремната си страна, когато живакът се покачи и над +40 градуса. „Виновникът“ за високите температури в Европа, но и при нас, е антициклонът „Луцифер“, който идва от Северна Африка и който надвисна над южната част от Стария континент, носейки гореща вълна)“²⁵.

Парадоксално, най-заплашителните заглавия и най-заплашителните текстове, които са най-близо до фолклорните и библейските разкази за края на света, са най-малко отдалечени от реалността и се отнасят до общия екологичен катаклизъм:

„КЛИМАТЪТ НИ Е НА СТЕРОИДИ, СИЛНО ТОРНАДО ОТ ЧЕХИЯ, ВЪЗМОЖНО И В СЪРБИЯ, ЛЯТОТО СЕ УДЪЛЖИ С ЕДИН МЕСЕЦ, А ПРОГНОЗАТА ЗА БЪДЕЩЕТО Е АПОКАЛИПТИЧНА“²⁶.

Прогнозите на учените (опосредствани от медиите) действат като синтез между библейските злини и средновековното въображение на ада (отчасти и опит):

Изливането на чашата на седмия ангел като знак за края също така се описва с картините на природните бедствия: „И удряха светлините на светкавици и гръмове; и гласове; и ще бъдат големи трусове на земята, каквито никога не са били, откакто са хората на земята“ (Откровение 16: 18)“ (Bašić 2019: 235).

²² <https://www.blic.rs/vesti/svet/nezampamceno-nevreme-hara-grckom-na-halkidikiju-prizori-kao-iz-apokalipse-jak-grad/5pf8xx3> (16.09.2021).

²³ <https://www.blic.rs/vesti/svet/vremenski-armagedon-u-zagrebu-olujno-nevreme-uprestonici-hrvatske-delovi-gradalv8bncz> (14.08.2020).

²⁴ <https://www.blic.rs/vesti/svet/aeropokalipsa-vatra-przi-sve-pred-sobom-u-sibiru-najhladniji-region-sveta-gori-i-mnw7s10> (24.07.2021).

²⁵ <https://www.blic.rs/vesti/beograd/lucifer-nam-donosi-niz-od-pet-paklenih-dana-evo-kada-tacno-stize-afrika-vrelina/fbqggpv> (13.08.2021).

²⁶ <https://www.blic.rs/vesti/svet/pet-poglavlja-kataklizme-smrtonosne-vrucine-poplave-glad-nove-epidemije-i-ekonomska/x5fndms> (18.07.2021).

„ПЕТТЕ ГЛАВИ НА КАТАКЛИЗМИТЕ. Смъртоносни горещини, наводнения, глад, нови епидемии и икономически сривове: Европа става все по-топла и това ще има катастрофални последствия.

Северна Европа ще се бори с наводнения и пожари, дори и при най-малкото предвидено затопляне от 1,5 или два градуса над прединдустриалната средна стойност в глобален мащаб. Суша ще опустошава юга, пъклени горещини в градска среда и земеделски колапс (...).

Водещи световни специалисти предупреждават, че милиарди хора са в риск от хроничен недостиг на вода, десетки милиони хора ще бъдат изложени на глад, а места близо до екватора ще бъдат непоносимо горещи, освен ако не се предприемат спешни стъпки за предпазване от климатичен шок и бързо намаляване на вредните емисии“²⁷.

„‘ТОВА Е ЧЕРВЕНА ЛАМПА’ нов доклад и МРАЧНО предупреждение на учените: Земята се загрява, човечеството е застрашено, а изходът от кризата е все по-далечен.

До 2040 г. температурите ще достигнат 1,5°C над нивата от 1850–1900 г. във всички сценарии за емисиите.

Арктика вероятно ще остане без лед през септември поне веднъж преди 2050 г., според преценките във всички сценарии.

Ще се стигне до повишаване на появата на екстремни явления „без precedent в историята“, дори при затопляне с 1,5°C.

Екстремните явления във връзка с морското равнище, които в миналото са се появявали веднъж за века, ще бъдат регистрирани поне веднъж годишно на повече от половината места за измерване на приливите и отливите.

„Вероятно ще се стигне до увеличаване на пожарите в много региони“²⁸.

Новата климатична ситуация, инициирана в началото на XIX в. от енергията от изкопаеми горива, се различава значително от прединдустриалния период не само по размера на промените, но и по това, че промените са с антропогенен характер, заради което за периода от 1800 г. насам се утвърждава названието „антропоцен“²⁹, в противовес на „холоцена“ („Recent Whole“) – „постгласиален“ период от десет до дванадесет хиляди години на стабилни и саморегулиращи се климатични условия (Crutzen, Stoermer 2000: 17). Обстоятелството, че човечеството се намира „пред най-големия проблем в историята на своето съществуване, защото се сблъсква с безпрецедентни трансформации на планетата и влиза в зоната на непознатото“, повлиява върху литературната продукция, където в рамките на дисто-

пичния дискурс се създава нов жанр – климатична фантастика („cli-fi“)³⁰ (Bradić 2019: 193). Пренасянето на картини от научния в медийния и фикционалният дискурс несъмнено би могло да се наблюдава в контекста на универсалния фолклорен механизъм на рециклиране и увековечаване на основни структури чрез нови наративи – изоморфни и аналогични.

Някогашният апокалиптичен страх вече не се определя от идеята за Страшния съд, а се е превърнал в страх от екологична катастрофа, с което модерното време съживява картината, в която е засвидетелстван някогашният религиозен страх и универсалният, архетипен сценарий на страха – картината на природните стихии (Bašić 2019: 236).

Възможно е, разбира се, актуалната научна парадигма да се разглежда като една от семиотичните системи, пореста и подлежаща на промяна като всяка досега. Много по-сигурно обаче е тя да се разглежда в светлината на глобалния капиталистически маркетинг. На границата между дискурса на страха и фактографията, по всички параметри на заплашителната реторика и политическата злоупотреба, от една страна, и все пак върху реалния опит на съвременната цивилизация от друга, е изявлението на генералния секретар на НАТО, датския дипломат Андерс Фог Расмунсен от 1 октомври 2008 г.:

„След като тенденцията за изменението на климата стане достатъчно ясна и достатъчно мрачна, трябва да започнем да предприемаме активни крачки в борбата с тази глобална заплаха. Знаем, че ще има още екстремни метеорологични явления – катастрофални бури и наводнения. Ако някой се съмнява в безопасността на тези прогнози, погледнете какво се случи в Ню Орлиънс през 2006 г. Знаем, че нивото трябва да се покачи. Две трети от световното население живее в близост до бреговете. Тук се намира критично важна инфраструктура като пристанища, електроцентрали и фабрики. Ако хората трябва да се изселват, ще правят това в големи групи, винаги там, където някой друг вече живее, а понякога и зад граница. Знаем, че ще има и суша. Спрямо данните, до 2025 г. около 45% от населението ще живее в страни, които се сблъскват с недостиг на вода. Населението отново ще трябва да се изселва. И отново, *аспектите на безопасността могат да бъдат опустошителни*. Ако смятате, че изказът ми е драматичен, позволете ми да ви обърна внимание на един от най-жестоките конфликти в света, в Дарфур. Една от главните причини е била продължителна суша. И животновъдите, и фермерите са изгубили земята, включително пустинята. Какво се е случило? Номадите са се преселили на юг в търсене на пасища – точно там, където са фермерите. Разбира се, и много други фактори са допринесли за това, което се е случило – политически решения, верски различия и етническо напрежение. *Но климатичните промени в Судан имат основен принос в тази трагедия*.

³⁰ През 2006 г. терминът „cli-fi“ е бил лансиран от американския журналист Дан Блум по аналогия със съкращението за научна фантастика „sci-fi“.

²⁷ <https://www.blic.rs/vesti/svet/pet-poglavlja-kataklizme-smrtonosne-vrucine-poplave-glad-nove-epidemije-i-ekonomska/x5fndms> (18.07.2021).

²⁸ <https://www.blic.rs/vesti/svet/ovo-je-crveni-alarm-nov-izvestaj-i-mracno-upozorenje-naucnika-zemlja-se-zagreva/yst9nqn> (9.08.2021).

²⁹ Терминът е създаден от нобеловия лауреат химика Пол Крузен и биолога Юджин Стоермер (Crutzen, Stoermer 2000) в желанието им да назоват новата геоложка епоха, белязана от негативното влияние на човека над околната среда (Bradić 2019: 192).

дия. Това ще оказва натиск върху мира и в други области. Когато става дума за климатични промени, заплахата не познава граници. Има още примери, но, според мен, същността е ясна. Макар още да не знаем прецизни ефекти, точни разходи или определени дати как климатичните промени ще влияят на безопасността³¹.

Както отлично отбелязва Пьотр Кеп, от чиято книга взехме цитата на генералния секретар на НАТО (Сар 2017: 43): „Освен към темата, това спокойно би могло да се отнася и към дискурса за войната в Ирак“.

Сравнителното разглеждане на фолклорните разкази и съвременните текстове от медиите показва постоянната заинтересованост на обществото от метеорологичните явления и тенденцията те да се предвиждат, а животът и дейностите да се приспособяват към тях. Междувременно разликите са големи и те не се отнасят само до начините на прогнозиране, които в традиционния контекст разчитат на околната природна среда, а в модерния контекст на техниката те вече предопределят общественото действие и типа наративни оформяния. От една страна, архаичните агро-скотовъдни култури чудесно артикулират обесията към времето във фолклорните текстове с ключов акцент върху дъжда, който е жизненоважен за оцеляването, а не с ключова информация за текущото време или текущите бедствия, както е в модерните общества. От друга страна, в традиционните култури метеорологичните явления са включвани в многослойни символни системи и макроразкази, в които ключов комплекс са пеенето и разказването за инцеста и края на света. В новия контекст същите или аналогични мотиви стават част от реториката на заплахата: прогнозата за времето превзема апокалиптичния реторичен инвентар, а глобалните климатични промени в докладите на официалните лица клонят към дискурса на войната и застрашената сигурност. Ако все пак се отклоним от реторичния релативизъм и несъмнения политически ангажимент, остават фактите: планетата от преди-индустриалния период се е затоплила с 1°C, глетчерите се топят, морското равнище се е покачило, изсечени са голям процент гори, които отделят кислород, озоновият слой и видовете животни, които регулират екосистемата, изчезват, числеността на хората се е увеличила неимоверно. Картините на апокалипсиса (а те винаги и за съжаление са антропоцентрични и като правило не се интересуват от изчезването на животински видове) – когато вземем предвид и факта, че се отнасят за смъртоносни епидемии и глад в големи размери, които присъстват постоянно, дори и да не са на европейския континент – са все по-близо до реализиране. Макар никое познание да не може да бъде опосредствано без езика, а тук автоматично сме в символната система на културата, се връщаме към въпроса: може ли преживяването на

катастрофата, могат ли параметрите на катастрофата – макар и с посредничеството на медиите – да бъдат достатъчен аргумент в допълнение на това, че все пак нещо се случва и че не сме само свидетели на още едно от величествените възкресения и (зло)употреби с историята.

Превод от сръбски език: *Татяна Дункова*

Литература

Вукмановић, Ана 2020: *У трагању за извир-водом. Сlike воде у јужнословенској усменој лирици*. Нови Сад: Академска књига [Vukmanović, Ana 2020: *U traganju za izvirk-vodom. Slike vode u južnoslovenskoj usmenoj lirici*. Novi Sad: Akademaska knjiga].

Гура, Александар 2005: *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо – Логос – Александрија [Gura, Aleksandar 2005: *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo – Logos – Aleksandrija].

Ђорђевић Белић, Смиљана 2021: Снови о покојницима: између опасне и прижељкиване комуникације. – В: *Куле и градови*. Прир. Лидија Делић, Снежана Самарџија. Београд: Удружење фолклориста Србије, Балканолошки институт САНУ, 285–314 [Đorđević Belić, Smiljana 2021: *Snovi o pokojnicima: između opasne i priželjkivane komunikacije*. – In: *Kule i gradovi*. Priir. Lidiya Delić, Snežana Samardžija. Beograd: Udruženje folklorista Srbije, Balkanološki institut SANU, 285–314].

Ман, Томас 2006: *Чаробни брег*. Прев. Милош Ђорђевић (I–V), Никола Половина (VI–VII). Београд: Новост [orig. Thomas Mann. *Der Zauberberg*, 1924].

Марковић, Марко С. 1899: Српске народне празноверице. – В: Караџић, Вук, I/6, 210–212 (Према: Караџић, Вук. *Лист за српски народни живот, обичаје и предање*. Прир. Александар Никеџић, Данијела Поповић Николић. Алексинац: Центар за културу и уметност Алексинац; Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2018) [Marković, Marko S. 1899: *Srpske narodne praznoverice*. – In: Karadžić, Vuk, I/6, 210–212 ([Prema: Karadžić, Vuk. *List za srpski narodni život, običaje i predanje*. Priir. Aleksandar Nikezić, Danijela Popović Nikolić. Aleksinac: Centar za kulturu i umetnost Aleksinac; Niš: Ogranak SANU u Nišu, 2018)].

Небжеговска, Станислава 1994: Сонник как жанр полског фолклора. – *Славяноведение*, 5, 67–74 [Niebrzegowska, Stanisława 1994: *Sonn timer jak zhanr pol'skogo fol'klora*. – *Slavyanovedenie*, 5, 67–74].

Перић, Драгољуб 2020: *Поетика времена српских усмених епских песама*. Нови Сад: Академска књига [Perić, Dragoljub 2020: *Poetika vremena srpskih usmenih epskih pesama*. Novi Sad: Akademaska knjiga].

Пешикан Љуштановић, Љиљана 2007: *Станаја село запали. Огледи о усменој књижевности*. Нови Сад: Дневник [Pešikan Ljuštanović, Ljiljana 2007: *Stanaja село zapali. Ogledi o usmenoj književnosti*. Novi Sad: Dnevnik].

Радошевић, Милутин Ђ. 1938: Четири „прилике“ у песми „Почетак буне против дахија“. Геофизичко тумачење. – *Гласник географског друштва*, XXIV, 73–82 [Radošević, Milutin Đ. 1938: *Četiri „prilike“ u pesmi „Početak bune protiv dahija“*. Геофизичко тумачење. – *Glasnik geografskog društva*, XXIV, 73–82].

Толстой, Никита И. 1993: Славянские народные толкования снов и их мифологическая основа. – В: *Сон – семиотическое окно: сновидение и событие, сновидение и искусство, сновидение и текст*. Ред. Дмитрий Ю. Молок. Москва: Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина, 80–93 [Tolstoy, Nikita I. 1993: *Slavyanskije narodnye tolkovaniya snov i ih mifologicheskaya osnova*. – In: *Son – semioticheskoe okno: snovidenie i sobytie, snovidenie i iskusstvo, snovidenie i tekst*. Red. Dmitriy Y. Molok. Moskva: Gosudarstvennyy muzey izobrazitel'nyh iskusstv im. A. S. Pushkina, 80–93].

³¹ Преводът е на автора.

Чајкановић, Веселин 1994: *Речник српских народних веровања о биљкама*. Прир. Војислав Ђурић. Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон [Čajkanović, Veselin 1994: *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Прир. Vojislav Đurić. Београд: SKZ – BIGZ – Prosveta – Partenon].

Altheide, David L. 2002: *Creating Fear. News and the Construction of Crisis*. New York: Aldine De Gruyter.

Altheide, David L., R. Sam Michalowski 1999: Fear in the News. A Discourse of Control. – *The Sociological Quarterly*, 40/3, 475–503.

Bašić, Ivana 2019: Metafore straha. – In: *Naracije straha*. Прир. Natka Badurina, Una Bauer, Jelena Marković. Zagreb: Leykam International d.o.o., Institut za etnologiju i folkloristiku, 221–240.

Bradić, Marijeta 2019: Čudna i jeziva estetika antropocena: atmosfera straha u *Anihilaciji* Jeffa VanderMeera. – In: *Naracije straha*. Прир. Natka Badurina, Una Bauer, Jelena Marković. Zagreb: Leykam International d.o.o., Institut za etnologiju i folkloristiku, 191–219.

Cap, Piotr 2017: *The Language of Fear. Communicating Threat in Public Discourse*. London: Palgrave Macmillan.

Crutzen, Paul J., Eugene F. Stoermer 2000: The “Anthropocene”. – *Global Change Newsletter* 41, 17–18. Available at: <http://www.igbp.net/download/18.316f18321323470177580001401/1376383088452/NL41.pdf> (9.08.2021).

Furedi, Frank 2005: *Politics of Fear: Beyond Left and Right*. London: Continuum.

Furedi, Frank 2007: *Culture of Fear Revisited*. London: Continuum [1997].

Glassner, Barry 2018: *The Culture of Fear: Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.

Lakoff, George, Mark Johnson 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Turner, Mark 1997: *The Literary Mind*. Oxford: Oxford University Press.

Turner, Mark, Gilles Fauconnier 2002: *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

Извори

АнЛ: *Антологија српске лирске усмене поезије*. Прир. Зоја Карановић. Нови Сад: Светови, 1996 [AnL: *Antologija srpske lirske usmene poezije*. Прир. Zoja Karanović. Novi Sad: Svetovi, 1996].

Вук I: *Српске народне пјесме. Књига прва у којој су различне женске пјесме*. Сабрана дела Вука Караџића. Књига четврта. Прир. Владан Недић. Београд: Просвета, 1975 [Vuk I: *Srpske narodne pjesme. Knjiga prva u kojoj su različne ženske pjesme*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga četvrta. Прир. Vladan Nedić. Beograd: Prosveta, 1975].

Вук II: *Српске народне пјесме. Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*. Сабрана дела Вука Караџића. Књига пета. Прир. Радмила Пешић. Београд: Просвета, 1988 [Vuk II: *Srpske narodne pjesme. Knjiga druga u kojoj su pjesme junačke najstarije*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga peta. Прир. Radmila Pešić. Beograd: Prosveta, 1988].

Вук IV: *Српске народне пјесме. Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*. Сабрана дела Вука Караџића. Књига седма. Прир. Љубомир Зуковић. Београд: Просвета, 1986 [Vuk IV: *Srpske narodne pjesme. Knjiga četvrta u kojoj su pjesme junačke novijih vremena o vojevanju za slobodu*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga sedma. Прир. Ljubomir Zuković. Beograd: Prosveta, 1986].

Вук VI: *Српске народне пјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. *Књига шеста у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена*. Прир. Љубомир Стојановић. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1899 [Vuk VI: *Srpske narodne pjesme*. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. *Knjiga šesta u kojoj su pjesme junačke najstarije i srednjih vremena*. Прир. Ljubomir Stojanović. Biograd: Štamparija Kraljevine Srbije, 1899].

Вук VII: *Српске народне пјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. *Књига седма у којој су пјесме јуначке средњијех времена*. Прир. Љубомир Стојановић. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1900 [Vuk VII: *Srpske narodne pjesme*. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. *Knjiga sedma u kojoj su pjesme junačke srednjih vremena*. Прир. Ljubomir Stojanović. Biograd: Štamparija Kraljevine Srbije, 1900].

Вук IX: *Српске народне пјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. *Књига девета у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца и Херцеговаца*. Прир. Љубомир Стојановић. Биоград: Штампарија Краљевине Србије, 1902 [Vuk IX: *Srpske narodne pjesme*. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. *Knjiga deveta u kojoj su pjesme junačke novijih vremena o vojevanju Crnogoraca i Hercegovaca*. Прир. Ljubomir Stojanović. Biograd: Štamparija Kraljevine Srbije, 1902].

ВукПос: *Српске народне пословице*. Сабрана дела Вука Караџића. Књига девета. Прир. Мирослав Пантћ. Београд: Просвета, 1987 [VukPos: *Srpske narodne poslovice*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga deveta. Прир. Miroslav Pantić. Beograd: Prosveta, 1987].

ВукПр: *Српске народне приповијетке*. Сабрана дела Вука Караџића. Књига трећа. Прир. Мирослав Пантћ. Београд: Просвета, 1988 [VukPr: *Srpske narodne pripovijetke*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knjiga treća. Прир. Miroslav Pantić. Beograd: Prosveta, 1988].

Новаковић: *Српске народне загонетке*. Београд: Књижевна В. Валожића; Панчево: Књижевна браће Јовановић, 1877 [Novaković: *Srpske narodne zagonetke*. Beograd: Knjižarnica V. Valožića; Pančevo: Knjižarnica braće Jovanović, 1877].

САНУ II: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књига друга. Прир. Владан Недић, Живомир Младеновић. Београд: САНУ, 1974 [SANU II: *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića*. Knjiga druga. Прир. Vladan Nedić, Živomir Mladenović. Beograd: SANU, 1974].

САНУ III: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књига трећа. Прир. Владан Недић, Живомир Младеновић. Београд: САНУ, 1974 [SANU III: *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića*. Knjiga treća. Прир. Vladan Nedić, Živomir Mladenović. Beograd: SANU, 1974].

Кућаћ V: *Јужно-словјенске народне појевке*. V. Прир. Франо Кућаћ. Загреб: ЈАЗУ, 1941.

МН II: *Хрватске народне пјесме. Јуначке пјесме*. Књига друга. Прир. Стјепан Босанас. Загреб: Матика хрватска, 1897.

Временска прогноза: од епског „смака света” до апокалипсе данас

Лидија Делић

Апстракт: У раду се прави лук од фолклорног поимања временских прилика и митско-фолклорне концептуализације катаклизми до савремених новинских / интернет чланака сличне тематике. Показује се да савремена цивилизација баштини део реторичког репозиторијума и имагинаријума традиционалних култура када је о атмосферским приликама реч; да их у новом контексту упошљава у већ препознатом глобалном „дискурсу страха / застрашивања” (Ф. Фуреди, Д. Алтхајд, П. Кеп), али да је, истовремено, ова реторичка препознатљивост заводљива утолико што сви параметри говоре у прилог томе да се на глобалном плану нешто драматично догађа и да нисмо само сведоци још једног од величанствених ускрснућа приче и њене (зло)употребе.

Кључне речи: временска прогноза; апокалипса; еокритика; антропоцен; киша

Лидија Делић

Институт за књижевност и уметност

Краља Милана 2

11000 Београд, СРБИЈА

lidija.boskovic@gmail.com